

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347(477.54)

DOI <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.3/08>

Байрачна М.І.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРАВОВА ПРИРОДА ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ

У Сімейному кодексі України (далі – СК України) значна увага приділена правовому режиму майна подружжя. Законодавець надав можливість сторонам обрати той правовий режим, який їм більш імпонує. Відповідно, якщо сторони бажають відійти від законного правового режиму, вони можуть обрати договірний правовий режим майна подружжя, уклавши шлюбний договір. У шлюбному договорі сторони (подружжя) можуть визначити, яке майно кому буде належати, а також питання щодо утримання (одного із подружжя або малолітніх/неповнолітніх дітей). Отже, завдяки укладенню шлюбного договору подружжям надається право самостійно визначитися з питаннями майнового характеру, які можуть виникнути в майбутньому відносно спільного та роздільного майна.

Ключові слова: шлюбний договір, подружжя, утримання, правовий режим, договір, приватна власність, спільна сумісна власність.

Постановка проблеми. Сімейне право України закріплює принцип спільності майна подружжя, який означає об'єднання майна жінки та чоловіка (повністю або в певній частині) в єдину майнову масу та встановлення ряду спеціальних правил щодо його володіння, користування та розпорядження [1, с. 33]. Режим спільності майна подружжя означає, що: 1) майно, набуте подружжям за час шлюбу, вважається спільним, якщо інше не встановлено домовленістю сторін; 2) подружжя має рівні права щодо майна, що належить йому на праві спільної сумісної власності; 3) майно належить подружжю без визначення часток кожного з них у праві власності; 4) права подружжя на майно визнаються рівними незалежно від того, що один із них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу); 5) до того часу, поки не буде доведено протилежне, вважається, що кожен із подружжя, хто здійснює правочин щодо розпорядження спільним майном, діє в інтересах подружжя.

Частиною 2 ст. 7 СК України закріплено, що сімейні відносини можуть бути врегульовані і за

домовленістю (договором) між їх учасниками. Отже, сімейним законодавством виокремлюється два види правового режиму майна подружжя: 1) законний (легальний); 2) договірний. За словами І.В. Жилінкової, правовий режим майна подружжя необхідно розглядати як комплекс правових засобів, певний порядок регулювання майнових відносин подружжя, метою встановлення якого є всебічна впорядкованість майнових відносин в сім'ї, забезпечення та всебічний захист майнових прав і законних інтересів подружжя [2, с. 20]. У реальному житті подружжя укладають різноманітні правочини, серед яких безоплатні договори становлять лише частину. Тому цілком виправданими видаються законотворчі зусилля останнього часу, спрямовані на значне розширення диспозитивних засад регулювання майнових відносин подружжя, надання особам можливостей щодо самостійного визначення своїх майнових інтересів за допомогою договорів [3].

Постановка завдання. Мета статті – розглянути правову природу шлюбного договору та законодавче регулювання майнових відносин подружжя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основу законного режиму становлять дозволи, заборони та зобов'язання, які встановлені державою та закріплені в законі. Норми права визначають обсяг суб'єктивних прав та обов'язків учасників майнових відносин, межі їх здійснення, відповідні заходи майнової відповідальності, санкції тощо. Кожен законний режим майна подружжя є цілісним самодостатнім комплексом правових засобів, що дозволяє в повному обсязі з необхідною гнучкістю впливати на всі необхідні частини регульованих відносин з метою їх упорядкування та оптимального розвитку. Законні режими майна формуються як універсальні блоки правових засобів, що включаються в процес правового регулювання майнових відносин усіх осіб, що мають подружній статус [2, с. 21].

Основу договірної режиму майна подружжя становлять різного роду договори. Кожен із них має свою специфіку, яка, з одного боку, об'єднує їх в єдину групу, а з іншого – відрізняє від решти цивільно-правових правочинів. Ці договори створюються у вигляді альтернативи, протиположності тим правилам, які встановлені в законі. У зв'язку з тим, що договори подружжя, які становлять основу договірної режиму майна, формуються за бажанням самих учасників відносин, то обсяг і характер, що виникають із таких договорів суб'єктивних прав та обов'язків подружжя, кожен раз носять індивідуальний характер. У процесі такого регулювання суб'єкти права розробляють для себе свого роду «мікронорми», які можуть стосуватися ситуації в цілому або окремих її фрагментів [4, с. 56]. Таким чином, договір становить основу договірної режиму майна подружжя. Більш того, сам зміст такого режиму встановлюється в залежності від змісту відповідного договору, що визначає обсяг та характер суб'єктивних прав і обов'язків подружжя [2, с. 25].

Шлюбний договір – це домовленість двох осіб (подружжя або осіб, які подали заяву до Державного органу реєстрації актів цивільного стану) про встановлення майнових прав та обов'язків подружжя щодо: а) майна, набутого до шлюбу, в період шлюбу або на випадок його розірвання; б) утримання одного із подружжя; в) утримання подружжям (батьками) своїх малолітніх (неповнолітніх) дітей.

Інститут шлюбного договору, який давно існував та успішно застосовувався в країнах західної Європи та США, з'явився в нашому законодавстві більш ніж 20 років тому, коли 23 червня 1992 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про вне-

сення змін і доповнень до Кодексу про шлюб і сім'ю України» [5], згідно з яким Кодекс було доповнено статтею 27-1, що передбачила можливість укладання шлюбного контракту між особами, які вступають у шлюб. Порядок укладання шлюбних контрактів був затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16 червня 1993 р. № 457, яка із вступом у дію Сімейного кодексу втратила чинність.

Новий СК України присвятив питанню порядку укладення, змісту та форми договору цілу главу, яка визначає окремий порядок визначення у шлюбному договорі правового режиму майна подружжя, користування житлом, а також права на утримання. За словами І.В. Жилінкової, «сьогодні шлюбний договір утратив деякий наліт екзотики та поступово став звичним для нашої юридичної теорії та практики» [2, с. 3]. Шлюбні договори вже не є долею еліти. Все більше представників середнього класу використовують інститут шлюбного контракту для того, щоб самостійно визначити свої майнові права [2, с. 5].

У СК України передбачено, що шлюбним договором регулюються лише майнові відносини між подружжям, визначаються їхні майнові права та обов'язки, а також майнові права та обов'язки подружжя як батьків.

На основі аналізу вищезазначеного можна виділити основні ознаки шлюбного договору. По-перше, шлюбний договір є правочинном, оскільки спрямований на зміну відносин між подружжям; по-друге, має спеціальний склад суб'єктів, якими можуть бути не тільки подружжя, але й особи, що вступають у шлюб – наречені; по-третє, шлюбний договір має спеціальні вимоги до оформлення, а саме укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню; по-четверте, регулює специфічне коло відносин – тільки майнові відносини подружжя.

У зв'язку з тим, що у шлюбному договорі виражена воля двох сторін, спрямована на виникнення, зміну або припинення майнових прав та обов'язків подружжя (наречених), він належить до двостороннього правочину (договору). Як показує практика, в переважній більшості випадків шлюбні договори носять взаємний, відплатний (оплатний) характер. Оплатним визнається договір, за яким сторона повинна одержати плату чи інше зустрічне надання за виконання своїх обов'язків. При цьому дії однієї сторони договору повинні компенсуватися діями другої сторони. У літературі зазначалося, що платні договори, які задовольняють майнові інтереси всіх їхніх учас-

ників, засновані на економічних передумовах і розрахунку сторін, а тому поняття оплатності має майновий (економічний) зміст. Умовами платного договору Хонігер вважав такі: 1) кожний з контрагентів зобов'язаний виконати певну дію; 2) кожний зазначений у договорі одержує певні дії; 3) обов'язок вчинити дію кожного контрагента перебуває в залежності від виконання дії іншим контрагентом [6, с. 242–243]. Ю.С. Гамбаров зазначав, що для платних договорів істотно не стільки те, що вони вимагають взаємної дії, скільки те, що ця взаємна дія матеріалізована в тій майновій утраті, що несе інша сторона в договорі. І це тим більш вірно, що взаємне задоволення не чуже і безоплатним договорам, де вона має лише ідеальний характер і полягає в почутті морального задоволення, яке надає акт дарування, чи в таких діях обдаровуваного, котрі не дають матеріальної вигоди дарувальнику, але можуть зменшити цінність його дарунка. Тому і для безоплатного договору важливе не те, що він представляє на стороні дарувальника зменшення, а на стороні обдаровуваного – збільшення належного кожному з них майна, але те, що в ньому немає нічого схожого на вимогу еквівалента за дарунок [7, с. 683]. Отже, в характеристиці шлюбного договору з точки зору оплатності/ безоплатності ключове значення має те, чи буде передано однією стороною іншій стороні що-небудь замість отриманого, чи ні. Якщо таке передання відбудеться, то виникне тип платних відносин, якщо ні, то відносин безоплатних.

Важливою особливістю шлюбного договору є те, що він може носити хоча й платний, але далеко не еквівалентний характер. У літературі правильно зазначалося, що еквівалентність та платність – не тотожні поняття, тому за бажанням сторін цілком можливо відхилення від еквівалентності за збереження загального принципу платності [8, с. 37–38]. За словами, В.В. Новікової, еквівалентне відношення – безумовно, платне відношення, але платне відношення не завжди є відношенням еквівалентним [9, с. 30]. Як зазначав М.Й. Бару, еквівалентність – це вісь, навколо якої обертається платність. Тут діють як відцентрові, так і децентрові сили, що наближають і віддаляють платність і еквівалентність залежно від цілого ряду обставин. Ці обставини – не результат стихійно діючих сил [8, с. 37]. Еквівалентність передбачає майнову рівновагу між діями учасників правочину, але ця рівновага чи домірність не обов'язкові для визнання відносин платними. Відступ від еквівалентності не порушує принцип платності. Платність не передбачає обов'язкову

еквівалентність [9, с. 30]. Таким чином, шлюбний договір може бути як еквівалентним, так і не еквівалентним, однак залишатися платним договором.

У принципі, не виключена можливість того, що шлюбний договір може носити й безоплатний характер. Так, сторони, наприклад, можуть вказати, що після реєстрації шлюбу автомобіль, який належить одному з подружжя, перейде в їх спільну сумісну власність. Таким чином, другий із подружжя не бере на себе обов'язок з надання будь-якого майна або вчинення дій зобов'язального характеру замість одержуваного. За словами І.В. Жилінкової, «що стосується складного шлюбного договору, який би носив безоплатний характер і передбачав безліч пунктів, за якими лише одна зі сторін надавала іншій стороні майнові блага без будь-якого зустрічного надання, то можливість укладення такого договору вбачається вельми сумнівною [2, с. 46]. Ми погоджуємось із цією тезою, однак не виключаємо можливість укладення шлюбного договору на безоплатній основі.

Отже, загалом, шлюбний договір має платний (не еквівалентний) характер, однак у випадках укладення шлюбного договору з простою структурою він може бути і безоплатним.

Шлюбний договір належить до числа консенсуальних договорів, тому що цей договір вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди з усіх істотних умов.

Істотною умовою шлюбного договору є його предмет. Предмет шлюбного договору є дії сторін, спрямовані на встановлення договірного правового режиму подружнього майна на період шлюбу. Зміст шлюбного договору впливає на немайнові умови буття конкретної сім'ї, а отже, предмет шлюбного договору має в більшій мірі сімейно-правову сутність [10]. Як вже було зазначено, шлюбний договір регулює права та обов'язки щодо майна, яке придбано кожною стороною до шлюбу, а також у період подружніх відносин. До такого майна можуть належати: об'єкти нерухомості; рухоме майно; депозитні вклади, цінні папери; частка в статутному капіталі юридичної особи; доходи від професійної діяльності тощо. Шлюбний договір повинен містити не тільки перелік майна, але й відмінні реквізити об'єктів, які дозволяють їх ідентифікувати, наприклад, реєстраційні та кадастрові номери, марку, модель тощо.

Слід зазначити, що СК України заборонено включати у шлюбний договір умови немайнового характеру. Збереження в СК заборони на включення в шлюбні договори умов, що стосуються

особистих відносин подружжя, пояснюється двома основними моментами. По-перше, тим, що особисті права та обов'язки подружжя встановлені безпосередньо законом, унаслідок чого вони невіддільні від самого суб'єкта – їх носія. По-друге, шлюбний договір (як і будь-які інші цивільно-правові правочини) повинен мати можливість бути виконаним примусово, якщо в цьому виникне необхідність. У теорії права не викликає сумнівів та обставина, що юридичного характеру набувають лише ті суспільні відносини, поведінка учасників яких, по-перше, закріплена і, по-друге, в разі необхідності реально забезпечена заходами державного захисту [11, с. 186]. Включення ж у договір положень, що носять неправовий за своєю сутністю характер, просто не має сенсу.

Шлюбний договір може мати як строковий, так і безстроковий характер. Тобто відповідно до ч. 1 ст. 96 СК України у шлюбному договорі може бути встановлено загальний строк його дії, а також строки тривалості окремих прав та обов'язків. Ця норма є диспозитивною. Тому в шлюбному договорі зазначені строки можуть і не передбачатись. Якщо в цьому документі не передбачений загальний строк його дії, він діє до відмови подружжя від цього договору або до його розірвання (ст. ст. 100, 101 СК України) чи визнання недійсним (ст. 103 СК України).

Однією з головних особливостей укладення шлюбного договору є визначеність, яка полягає в тому, що майнові права та обов'язки подружжя можуть бути визначені самостійно учасниками (сторонами) договору. Зокрема, умовами шлюбного договору може бути встановлено, що: а) певне майно, яке належало одному з подружжя до шлюбу або буде одержано під час шлюбу в дар, стає їхньою спільною сумісною власністю; б) визначено на розсуд подружжя розмір часток у праві власності на майно, що буде нажите в період шлюбу; в) передбачено умови поділу спільного майна в разі розірвання шлюбу; г) порядок погашення боргів кожного з подружжя за рахунок спільного чи роздільного майна тощо. Шлюбний договір може містити також положення про непоширення на майно, набутого ними за час шлюбу, положень про спільну сумісну власність та вважати набуте майно спільною частковою власністю або особистою приватною власністю кожного з подружжя.

У шлюбному договорі сторони можуть передбачити використання належного їм двом або одному з них майна для забезпечення потреб їхніх дітей, а також інших осіб. Наприклад, можна вклю-

чити до договору положення про те, що подружжя зобов'язується утримувати непрацездатних батьків, когось із них, або дітей, народжених не в спільному шлюбі, надавати цим особам грошову допомогу або/та надати їм можливість проживати разом із подружжям, виділивши окрему кімнату в будинку чи квартирі тощо.

Чоловік може у шлюбному договорі зобов'язати дружину ощадливо ставитись до сімейного бюджету, здійснювати облік проведених витрат на певну суму та інформувати його про ці витрати. Дружина може зобов'язати чоловіка забезпечити проживання своєї сім'ї в окремій квартирі чи будинку, окремо від його батьків. Із цією тезою Міністерства юстиції важко погодитися, тому що в цьому випадку йдеться, на наш погляд, про немайнові права подружжя щодо визначення місця проживання подружжя. Теж слід сказати і щодо змісту ст. 98 СК України, в якій приділено увагу порядку користування житлом подружжям, їхніх родичів – це, на наш погляд, немайнові права, тому вони не можуть бути визначені у шлюбному договорі.

Важливою умовою шлюбного договору є й те, що його положення не повинні зменшувати обсягу прав дитини, які встановлені СК України, а також ставити одного з подружжя в надзвичайно невігідне для нього матеріальне становище. Водночас законодавство не містить визначення поняття й ознак такого становища, тобто це оціночне поняття. Тож, у кожному окремому випадку сторона спору мусить доводити своє надзвичайно невігідне матеріальне становище.

У шлюбному договорі особи на власний розсуд можуть визначити право на утримання незалежно від непрацездатності та потреби у матеріальній допомозі, умови, розмір та строки, в які будуть здійснюватися такі виплати. При цьому в разі невиконання одним із подружжя свого обов'язку за договором аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса. Шлюбним договором може бути встановлена й можливість припинення права на утримання одного з подружжя у зв'язку з одержанням ним майнової (грошової) компенсації.

Крім того, ч. 5 ст. 93 СК України визначено, що за шлюбним договором не може передаватися у власність одному з подружжя нерухоме майно та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації.

Важливим видається також правило щодо можливості встановлення сторонами в договорі прав та обов'язків, які виникатимуть після при-

пинення шлюбу. У цьому відображаються особливості подружніх стосунків, коли навіть після припинення сімейних відносин особи відчувають потребу добровільно взяти на себе певні обов'язки щодо колишнього подружжя. Наприклад, той із подружжя, який проживає окремо від дитини, зобов'язується після розірвання шлюбу надавати другому з подружжя кошти, спрямовані на забезпечення повноцінного відпочинку дитини та її матері (батька) до досягнення дитиною повноліття. За шлюбним договором один із подружжя може зберегти за собою право на проживання протягом певного часу після розірвання шлюбу в жилу приміщенні, яке належить на праві власності іншому з подружжя тощо.

Проте можна побачити, що на практиці шлюбний договір насамперед застосовується не для регулювання спільного проживання і користування майном, а на випадок розірвання шлюбних відносин. Тому, безперечно, у шлюбному договорі можна визначити можливий порядок поділу

майна, в тому числі й після розірвання шлюбу. У цьому разі у випадку розлучення можна уникнути довготривалих судових процесів поділу майна, маючи більше шансів зберегти добрі відносини після розлучення.

Висновок. Правовий інститут шлюбного договору є комплексним інститутом сімейного права України з проникненням окремих елементів цивільного права. Шлюбний договір є договором, що регулюється сімейним та цивільним матеріальним правом, є приватно-правовим договором та тісно пов'язаний із сімейно-правовими інститутами шлюбу та сім'ї. Отже, *шлюбний договір* – це домовленість двох осіб (подружжя або осіб, які подали заяву до Державного органу реєстрації актів цивільного стану) про встановлення майнових прав та обов'язків подружжя щодо: а) майна, набутого до шлюбу, в період шлюбу або на випадок його розірвання; б) утримання одного із подружжя; в) утримання подружжям (батьками) своїх малолітніх (неповнолітніх) дітей.

Список літератури:

1. Сімейне право : навч. посіб. / за ред. А.Т. Кобзаєва, В.С. Шапіро. Суми : Сумск. держ. ун-т, 2015. 90 с.
2. Жилинкова І.В. Брачний договір: моногр. Харків : Ксилон, 2009. 174 с.
3. Жилинкова І.В. Концепція шлюбного договору за новим Сімейним кодексом України. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/.../4641/1/Zhylinkova>
4. Кашанина Т.В. Соотношение централизованного и децентрализованного регулирования. *Правоведение*. 1991. № 4. С. 56.
5. О внесении изменений и дополнений в Кодекс о браке и семье в Украинской ССР : Закон Украины от 23 июня 1992 г. *Ведомости Верховной Рады Украины*. 1992. № 36. Ст. 528.
6. Hoeniger. Die gemischten vertage in ihren Grundformen, 1910. P. 242–243.
7. Гамбаров Ю.С. Курс гражданского права : учебник. Санкт-Петербург : Тип. М.М. Слюсаревича, 1911. Т. 1. 780 с.
8. Бару М.И. Понятие и содержание возмездности и безвозмездности в советском гражданском праве. *Ученые записки Харьк. юрид. ин-та*. Харьков, 1959. Вып. 13. С. 19–64.
9. Новікова В.В. Безоплатні договори у цивільному праві України. Харків : Ксилон, 2008. 137 с.
10. Гаро Г. Предмет шлюбного договору. URL: <http://garopartners.com/>
11. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. Москва, 1961.

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА БРАЧНОГО ДОГОВОРА

В Семейном кодексе Украины значительное внимание уделено правовому режиму имущества супругов. Законодатель предоставил возможность сторонам выбрать тот правовой режим, который им более импонирует. Соответственно, если стороны желают отойти от законного правового режима, они могут выбрать договорной правовой режим имущества супругов, заключив брачный договор. В брачном договоре, стороны (супруги) могут распределить имущественные права, а также решить вопрос о содержании (одного из супругов или малолетних/несовершеннолетних детей). Таким образом, благодаря заключению брачного договора супругам предоставляется право самостоятельно разрешить вопросы имущественного характера, которые могут возникнуть в будущем относительно общего и раздельного имущества.

Ключевые слова: брачный договор, супруги, содержание, правовой режим, договор, частная собственность, общая совместная собственность.

LEGAL NATURE OF MARRIAGE AGREEMENT

The Family Code of Ukraine paid much attention to the legal regime of property of the spouses. The legislator has given the parties the opportunity to choose the legal regime that is more attractive to them. Accordingly, if the parties wish to depart from the legal legal regime, they can choose the contractual legal regime of property of the spouses by entering into a marriage contract. In a marriage contract, the parties (spouses) can determine which property to which they will belong, as well as the matters of detention (one of the spouses or minor / minor children). Consequently, thanks to the conclusion of the marriage contract, the spouses are given the right to independently determine the issues of property character, which may arise in the future in relation to joint and separate property.

Key words: *marriage agreement, marriage, maintenance, legal regime, contract, private property, common joint property.*